

НЕДЕЉКОВИЋ И СТАЉИН: ПОЧЕЦИ КРИТИКЕ СТАЉИНИЗМА У СРПСКОЈ ФИЛОСОФИЈИ

Апстракт: Циљ рада је да се прикаже еволуција односа Душана Недељковића према Стаљину и да се документује како је он први код нас започео философску критику стаљинизма. У текстовима Душана Недељковића приметно је приближавање марксизму тек од 1931. када је написао текст поводом стогодишњице Хегелове смрти. То је време када се у совјетској философији лењинизам прихвата као виша фаза развоја марксизма и Лењин етаблира у трећег, а Стаљин инаугурише у четвртог класика марксизма-лењинизма. Недељковић тридесетих година не помиње Стаљина, само алудира на њега. Написао је о њему једини (новински) чланак 1941, али га је, сходно стаљинистичком марксизму, прихватио за четвртог класика. После Резолуције Информбироа 1948. он је написао два чланка о Лењину у којима је код нас први започео философску критику Стаљина.

Кључне речи: Недељковић, Маркс, Енгелс, Лењин, Стаљин, Митин, стаљинизам, критика стаљинизма.

Како показује еволуција Недељковићевих философских уверења, он није увек био марксиста (в. Марић 2014: 165-193). Тренутак који текстуално документује његово извесно занимање за философа Маркса и марксизам свакако је обележававање стогодишњице Хегелове смрти 1931. Тада, као тридесетдогодишњи ванредни професор Филозофског факултета у Скопљу, пише пригодни чланак „Хегелов филозофски значај“, где у оквиру хегеловске левице помиње не само деветнаестовековне мислиоце Фојербаха, Маркса, Енгелса и Ласала него и, уз Лењина, савремене совјетске философе Деборина, Адоратског, Горохова, Луначарског, Пашуканиса. Било је то време када се у СССР-у марксизам разумевао као монолит марксизам-лењинизам, чији су аутори Маркс-Енгелс-Лењин, и којем се уједно додаје и четврти класик, Стаљин.

Плеханов је истицао да је Марксова философија расута по његовим научним радовима, при чему је Маркс у раном периоду био хегеловац, док је

¹ ilijamaric1@gmail.com

тек у зрелијим радовима постао марксиста. Енгелс је пак писао целовите филозофске расправе, међу којима су најважније *Анти-Диринг* (1878), *Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије* (1886) и постхумно објављена *Дијалектика природе* (1925). Важно је имати у виду да Плеханов тврди како се филозофија Маркса и Енгелса уопште не разликују. Њих двојицу он сматра оснивачима марксизма и ауторима неразличиве филозофије јединственог ауторства Маркса-Енгелса. Њихову филозофију Плеханов је даље развио под називом дијалектички материјализам, при чему се највише ослањао на Енгелсове радове, где се и налазе главни њени елементи.

Плехановљев ученик Лењин је, понајпре у својим књигама *Материјализам и емпириокритицизам* (1909) и *Филозофске свеске* (1929), даље развио и, на неки начин, кодификовао дијалектички материјализам Енгелса и Плеханова. Још увек су се двадесетих година, на совјетској филозофској сцени, упркос поменутој кодификацији, легитимно могле заступати разне варијанте дијалектичког материјализма, као што показује познати спор између дијалектичара (на челу са Деборином) и механициста (где су се истицали Тимирјазев и Скворцов-Степанов). Стаљин је, међутим, одлучио да чврсто контролише теоријски рад, укључујући и филозофију. Крајем 1929. он је на конференцији аграрника-марксиста изјавио да теоријска мисао заостаје за практичним успесима, мислећи под тим да би теоретичари требало да ступе у службу текуће политике.

Овом позиву одмах су се одазвали млади филозофи Митин, Јудин и Раљцевич и 7. јуна 1930. у *Правди* су објавили чланак „О новим задацима марксистичко-лењинистичке филозофије“. Већ у октобру 1930, на седници президијума Комунистичке академије, Митин је напао кореферат Деборина у вези разилажења на филозофском фронту, оптужујући га да не уважава примену дијалектике коју изводи партија. Митин је ту примену назвао „стваралачким марксизмом“ и навео је Стаљина као пример вође који је решавао суштинска практична и теоријска питања совјетске стварности. Посебно је оптужио Деборина и дијалектичаре да су потценили Лењинову улогу у даљем развоју дијалектичког материјализма. Митин је, ослањајући се на Стаљинов став из 1924, објављен у *Питањима лењинизма*, тврдио да је Лењин даље развио мисао Маркса и Енгелса, подигао је на виши ниво, што он види као лењинску етапу дијалектичког материјализма.

Коначна победа младих стаљиниста дошла је после разговора Стаљина са партијском организацијом Института црвене професуре, децембра 1930, када је он Деборина и дијалектичаре назвао „мењшевиствујућим идеалистима“, алудирајући вероватно на Деборинову мењшевичку прошлост (1907-1917), што је одонда постао обавезујући опис дебориноваца. Митин није само заступао тезу о Лењиновој вишој етапи филозофије, него

је и Стаљина видео као настављача мисли Маркса, Енгелса и Лењина. Тако се од 1930. Стаљин појављује и као философски ауторитет и Митин већ тада говори о материјалистичкој дијалектици Маркса–Енгелса–Лењина–Стаљина. Тако су почетком тридесетих година млади стаљинисти, са Митином на челу, постали предводници философског фронта, насупрот антагонистичким струјама механициста и дијалектичара из двадесетих, које су сада осуђене за десна или лева скретања.

Може се узети да етапа стаљинизма у марксистичкој философији почиње раних тридесетих година. То је наставак кодификације дијалектичког материјализма коју је започео Лењин. Оснивачима овог учења сматрани су Маркс и Енгелс, а као њихови настављачи именују се Лењин, а потом и Стаљин. Темељни философски радови у овако схваћеном марксизму–лењинизму биле су наведене књиге Енгелса и Лењина. Марксова философска разматрања расута су по његовим научним радовима. Овде је прихваћено схватање Плеханова да је рани Маркс младохегеловац, „предмарксовац“, и да његова „марксистичка“ фаза почиње тек са списом *Тезе о Фојербаху* из 1845. Другим речима, Маркови рани радови нису сматрани „марксистичким“.

КПЈ је била чланица Коминтерне, где су главну реч водили совјетски комунисти, тако да су наши комунисти били под утицајем совјетске верзије марксизма. Сем тога, наши кадрови су се школовали углавном у СС–СР–у. Недељковић своје приближавање марксизму почиње баш у време када марксизам–лењинизам задобија свог четвртог (али живог) класика, Стаљина. Стаљин је убрајан у „стваралачког марксисту“ који је применом дијалектике практично решавао стварне проблеме, он то није чинио писањем теоријских расправа. Пошто све до 1938. Стаљин није имао теоријских радова из дијалектичког материјализма, Недељковић га у својим текстовима из тридесетих година нигде и не помиње, али постоје места која су недвосмислене алузије на Јосифа Висарионовича.

У књизи *Идеолошки сукоб демократије и фашизма* (1938) Недељковић пореди реч Паула Фелдкелера, члана немачке делегације на философском конгресу у Прагу 1934, који је рекао да философ има да буде творац историје, историург, са речју „једног од највећих данашњих антифашиста“ који је рекао „философ је инжињер духа“ (Недељковић 1938: 45). Ово је парафраза синтагме коју је 1932. у разговору са групом писаца у стану Максима Горког изговорио Стаљин када је писце назвао „инжењерима људских душа“. Ако су писци инжењери душа, философи су, у парафрази скопског професора, били инжењери духа. Недељковић овом приликом није изричито поменуо Стаљина, али га је поближе одредио, описујући га позитивно као „једног од највећих данашњих антифашиста“. Други пут Недељковић парафразира Стаљина у књизи *Дијалектика*, када помиње совјетског фило-

софа Владимира Адоратског који у својој књизи *Дијалектички материјализам* указује на „мењшевички идеалистички пад Деборинове групе у Хегелов апстракционизам“ (Хегел 1939: 680). „Мењшевички идеалистички пад“ је, разуме се, парафраза поменути Стаљинове оцене Деборина као „мењшевиствујућег идеалисте“ коју је новоинаугурисани четврти класик изрекао децембра 1930.

Оваквих места у којима се алудира на Стаљина вероватно би се још могло наћи у Недељковићевим радовима из тридесетих година. Али је далеко важније то што Недељковић усваја марксистичку философију у званичној совјетској верзији, што ће рећи у њеној стаљинистичкој варијанти. Његов философски преображај у марксисту везан је за Хегелову годишњицу 1931. и тадашње студирање Хегела, али коинцидира и са постхумним штампањем Лењинових *Философских свески* (1929) и Митиновим истицањем лењинизма као нове етапе марксизма (1930). Недељковићево читање Хегела у потоњим Историјским коментарима, уз превод Хегелове тзв. средње *Логике* (1939), поглавито је под утицајем Лењинових *Философских свески* (у немачком преводу из 1932), којем секундирају Митин својим чланцима и књигом *Дијалектички и историјски материјализам* (1934) и Адоратски списом *Dialectical Materialism* (1934).

На предавањима из Историје философије, која је тридесетих година држао на Филозофском факултету у Скопљу, почев од јесени 1935. он помиње и марксизам-лењинизам као део хегеловске левице, а наредних година и излаже ставове Маркса и Енгелса (в. Марић 2014: 165-193). Ту он *Тезе о Фојербаху* узима као граничник. Овим *Тезама*, према мишљењу скопског професора, не почиње само марксизам него и савремена философија уопште. Марксове ране радове, писане до 1844, Недељковић убраја у предмарксистичке, младохегеловске, држећи се устаљеног тумачења совјетских марксиста да млади Маркс још није био марксиста.

Обимна књига Хегелова *Дијалектика* (1939), у издању Геце Кона, има три дела. Први је Недељковићев превод *Логике* из Хегелове *Енциклопедије философских наука* (стр. 51-230), други садржи претежно Хегелове али и Недељковићеве коментаре основног текста (стр. 233-607), које, узгред буди речено, није увек лако међусобно разлучити, а трећи обухвата такозване Историјске коментаре (стр. 611-905) које је сачинио сам Недељковић. Ових Историјских коментара укупно има 143, чији су наслови енциклопедијски поређани по азбучном реду, а не принципијелно или тематски организовани. Недељковић је тако био први српски аутор који је (у својим Историјским коментарима) изложио принципе дијалектичког материјализма. У том смислу су се Историјски коментари могли читати и као приручник дијалектичког материјализма, као наш први увод у дијамат.

Недељковићеви Историјски коментари су имали за циљ да покажу утицај Хегелове *Логике* на потоњу грађанску и марксистичку философску мисао. Утицај Хегела на грађанску мисао излагао је у критичком тону, док је утицај на марксистичке мислиоце излагао поглавито некритички. Најчешће је само наводио или правио мање или веће изводе из списка марксиста како би илустровао решења појединих проблема, али углавном без критичких тонова. Кажемо углавном, јер се каткад јавља и критика, уколико је било речи о оним марксистима који су тридесетих година били на удару официјелне верзије марксизма-лењинизма, а то су биле обе струје дијамата које су биле у спору двадесетих година, механицисти и дијалектичари. Овај опортунизам, да се критикују они који су под ударом официјелних кругова, остаће једна од црта овог марксисте и након рата, уз један значајан изузетак (1952), када је у циклусу предавања на Коларчевом народном универзитету у Београду предузео критику Маркса, Енгелса и Лењина. Сви остали марксисте само су цитирани, углавном без коментара, тако да се знатан део текста Историјских коментара састоји заправо од ширих извода из списка најзначајнијих марксиста, па се доима као нека врста хрестоматије. Међу најцитираније ауторе спадају Енгелс и Лењин, са њиховим главним списима *Анти-Диринг* и *Дијалектика природе*, с једне стране, и *Материјализам и емпириокритицизам* и *Философске свеске*, с друге стране. Од савремених аутора највише се ослањао на невелику књигу Владимира Адоратског *Dialectical Materialism* (1934), која је објављена на енглеском језику, али је користио и чланке Марка Митина и књигу Марка Розентала *Материјалистическа дијалектика* (1937).

Недељковић је, сагласно прихваћеном гледишту, сматрао да је марксистичка философија заправо дијалектички материјализам и да су њени оснивачи Маркс и Енгелс. Скопски професор зна за инаугурацију Лењина у трећег класика и прихвата високо место Лењина у философији марксизма на које је указао Митин. Недељковић наглашава да су Маркс и Лењин „два велика представника савременог дијалектичког материјализма“, да су њих двојица „управо творци последњег облика ове доктрине“, која се због тога по њима и назива „марксизам-лењинизам“ (Хегел 1939: 654-655). Он је, заједно са Митином, лењинизам сматрао вишом фазом у развоју марксизма и то је уверење задржао и касније. При томе је за главно Лењиново философско дело узимао *Материјализам и емпириокритицизам* (1908) (Хегел 1939: 654), мада је у Историјским коментарима далеко већи број навода из постхумно објављених *Философских свески*, јер је у њима реч о Лењиновим белешкама при читању Хегелове *Логике*.

Приликом рада на преводу и коментарима Хегелове *Дијалектике* Недељковић, по свој прилици, није имао при руци *Историју СКП(б)*. *Кратки курс*, објављену 1938, где је у оквиру четврте главе други параграф био посвећен дијалектичком и историјском материјализму. Многи узимају да је ау-

тор тог параграфа сам Стаљин. Будући да је био склон поједностављивању и схематизовању, Стаљин је дијалектички материјализам свео на четири црте дијалектичког метода и три црте материјализма. Те четири црте метода су: (1) општа повезаност свега у свету, (2) све у свету је у непрекидном кретању, (3) прелаз квантитета у квалитет, (4) јединство и борба супротности. Три црте материјализма су: (1) свет је материјалан и све појаве су облици кретања материје, (2) материја постоји изван свести и независно од ње, односно материја је примарна, а свест је секундарна, (3) све у свету се може сазнати.

Недељковић, међутим, очито не познаје овај Стаљинов спис него се ослања на књигу Адоратског *Dialectical Materialism* из 1934. и усваја следеће основне законе који владају стварним појавама и мишљењем које их одражава: (1) јединство супротности, (2) прелаз квантитета у квалитет и обрнуто и (3) негација негације (Хегел 1939: 722). Скопски професор потом наводи и место из Енгелсове *Дијалектике природе* где се такође набрајају ова три закона дијалектике. Енгелс је, дакле, прави аутор ове троделне систематизације. Одмах пада у очи да у Стаљиновој кодификацији законâ дијалектике, из неког разлога, нема сегмента прелаза квалитета у квантитет (има само прелаз квантитета у квалитет), о чему је писао и Митин у својој књизи *Дијалектички и историјски материјализам* из 1934. Надаље, нема закона негације негације, а који фигурише код Енгелса и о којем је много писао и сам Лењин. Недељковић је, посредством Адоратског, следио изворну Енгелсову верзију и велику пажњу је посветио закону негације негације. Скопски професор истиче да је управо негација негације битни моменат догађања у природи и у историји, да је, штавише, тај битни моменат револуција, тј. да је „сав стварносни процес револуција, а дијалектика битно револуционарна“ (Хегел 1939: 647).

У Недељковићевим текстовима Стаљиново име се први пут појављује 1941. године, када у Ужицу пише своје новинске прилоге најпре за *Вести*, орган штаба Ужичког народноослободилачког одреда, чији је био уредник, а потом и за *Борбу*, орган ЦК КПЈ, где је такође био један од уредника. Те прве јесени партизанског ратовања код нас одвијају се и жестоке борбе на Источном фронту између Хитлерових војних јединица и Стаљинове Црвене армије. Стога се у тим написима Стаљин појављује у првом реду као вођа Совјетског Савеза и борац против Хитлера, а не као четврти класик марксизма.

Једини Недељковићев текст, који је у целини посвећен великом совјетском вођи, носи управо наслов „Стаљин“ и написан је новембра 1941. Ту је друг Стаљин, поводом прославе годишњице велике Октобарске револуције (7. новембра) описан као „велик“, „неустрашив“, „највећи народни војник“, „генијални војни стратег“, „неустрашива горостасна појава“, са

„праисконском снагом“, „мудар“, он изговара реч „у коју се верује, која нас уздиже изнад нас самих и за коју се живот даје“ (Недељковић 1941а: 2). При томе, Недељковић ипак не заборавља његов значајни допринос и марксизму:

„Стаљин је, продужујући највеће великане људског ослобођења, Маркса и Лењина, унео науком и делом нову светлост у то шта су нације, и који је пут њиховог ослобођења, обезбеђења њихових слобода и развоја до пуног расцвета; - и народи знају да је он рекао најтачнију истину о њима, о најприснијим њиховим животним потребама и жарким стремљењима.“ (Недељковић 1941а: 2)

Овде Недељковић придружује Стаљина класицима марксизма, Марксу и Лењину, изостављајући при том Енгелса, јер држи да су „највећи великани људског ослобођења“ управо Маркс и Лењин, а сада им се придружује и велики Стаљин, који је то место заслужио и својим учењем и својом праксом. Овде се изричито помиње учење о националном питању, што упућује да су му у то време били познати неки Стаљинови текстови о националном питању.

Заслуге Јосифа Висарионовича у даљој конкретизацији су и ове:

„Стаљин је онај теоретичар и практичар који је пјатиљеткама водио народе Совјетског Савеза благостању за које радници и сељаци нису још знали у другим земљама.“ (Недељковић 1941а: 2)

Идилично сликање стања ствари у СССР-у се наставља:

„Стаљинов дух је пружио свету за пример најдемократскији устав који је икад постојао, Стаљински устав, који је осигурао сваком појединцу рад, развој и слободу, а свакоме народу независност, равноправност и слободно самоуправљање.“ (Недељковић 1941а: 2)

Оправдавају се и Стаљинове чистке, у којима су благовремено препознати издајници:

„... знао је открити и раскринкати троцкистичку банду, и Тухачевског, и Пјатикова, и Бухарина, и читав шпијунски олош, па се данас ни замислити не могу у његовој земљи радника и сељака петоколонашки издајници као што су Лавал, Петен, Квислинг, Антонеску, Љотић, Недић, Пећанац, Павелић, Дрљевић и њима слични. Кад је далековиди Стаљин још пре 8 година чистио зачетак петоколонашког чира из здравога народнога тела Совјетског Савеза, многи су надали грају, али Стаљин је знао шта је радио а сад сви виде с колико далековидости и шта је урађено.“ (Недељковић 1941а: 2)

Совјетски вођа се потом описује као генијални војни стратег. О в и м новинским текстом скромног обима Недељковић је, дакле, дао и свој прилог нашем неговању култа Стаљина.

У наредном чланку, објављеном два дана касније, наставио је да слика совјетску идилу:

„Једна од омиљених фашистичких лажи јесте да се у Совјетском Савезу прогоне религије, да је вера забрањена, да се свештеници убијају и да су све цркве, џамије, синагоге и друге богомоље порушене. Па иако су многи европски и амерички путописци, најугледнији светски писци као што су Ромен Ролан и Бернард Шо, толики научници из разних народа, а да не говоримо о мору новинских дописника и туриста, говорили и писали о савршеној слободи вероисповести у Совјетском савезу, фашисти и даље трубе да је у тој земљи религија забрањена и да се над верским претставницима врши терор.“ (Недељковић 1941б: 2)

Истина о религији у СССР-у, упозорава Недељковић, дата је у Уставу:

„Јер, Стаљински Устав, којим се сваки совјетски грађанин поноси и дичи због нове слободе коју је њиме сам себи дао и коју још ниједан народ нема осим совјетског, садржи члан 124 који дословно гласи: ’У циљу осигурања грађанима слободе савести, Црква у СССР-у одвојена је од државе и школа од цркве. Слобода вршења верских обреда и слобода антирелигиозне пропаганде признаје се свима грађанима’. Стаљински Устав, који је генијално осигурао све слободе појединцима и народима Совјетског Савеза на врло високом данашњем ступњу њиховога друштвенога развоја, осигурао им је и ’слободу савести’, тј. слободу вероисповедања и верских обреда као и слободу неисповедања никакве вере и антирелигиозне пропаганде.“ (Недељковић 1941б: 2)

Оба ова чланка су пропагандна, али је њихов аутор био философ, професор универзитета. Стиче се утисак да он није свесно обмањивао читаоце него да је истински веровао у речи које је написао. Тврдио је како је СССР земља „која је изградила социјализам, изградила је најпотпунију, најсавршенију слободу уопште сваког човека“ (Недељковић 1941б: 2).

Већ наредне 1942. Недељковић је за потребе идеолошког образовања бораца у листу *Наша бригада* објавио више чланака о дијалектици и дијалектичким законима. Ваља уочити да је сада реч о законима дијалектике према Стаљиновој кодификацији, о чему сведоче сами наслови чланака: „Дијалектика и основни дијалектички закони“, „Дијалектички закон свеопште узајамне повезаности и условљености“, „Дијалектички закон свеопштег кретања, мере и развоја“, „Дијалектички закон прелажења квантитета у квалитет и обратно“. Чланци о појединим законима дијалектике објављивани су управо оним редом како су наведени код Стаљина у тексту „О дијалектичком и историјском материјализму“. Недостаје само четврти закон, онај о

јединству и борби супротности, што пре може бити у вези са ратним околностима које су спречиле објављивање и тог чланка него о евентуалном одступању од Стаљиновог дијалектичког материјализма. Очито је, дакле, да је Недељковић у то време имао у рукама *Историју СКП(б).Кратки курс*, и да је према том тексту приређивао своје просветитељске чланке. У том погледу више није следио стару Енгелсову класификацију које се још држао у књизи *Дијалектика* из 1939. Ипак, постоји једна модификација Стаљинове кодификације: стаљински закон преласка квантитета у квантитет код Недељковића, у складу са формулацијама од Енгелса до Митина, гласи закон „прелажења квантитета у квалитет и обратно“.

Да је током рата Стаљин за Недељковића био не само политички и војни него и теоријски ауторитет сведочи околност да он 1943-1944. приређује низ брошура са текстовима Лењина и Стаљина о појединим питањима, такође намењеним идеолошком уздизању бораца. Реч је о публикацијама: Лењин, *Марксизам. Шта да се ради* (Тузла, 1943), Лењин – Стаљин, *Учење о партији* (Тузла, 1943), Лењин – Стаљин, *Национално питање* (Тузла, 1943), Лењин – Стаљин, *Сељачко питање* (Тузла, 1943), Лењин – Стаљин, *Стратегија и тактика*, (Петровићи, 1943), Лењин – Стаљин, *Бољшевички стил у раду* (Петровићи, 1944), Барбис, Х., *Лењин* (Петровићи, 1944), при чему је Недељковић изабрао и превео на српски све брошуре ауторског двојца Лењин-Стаљин, као и Барбисов спис о Лењину.

Непосредно после рата Недељковић, због обавеза у Комисији за ратне злочине и наставе на Филозофском факултету у Београду, није много писао на филозофске теме. Једини обимнији текст објавио је тек 1948, у првом броју новопокренутог часописа *Зборник Филозофског факултета*, чији је главни и одговорни уредник био управо он сам. У уводном тексту „Реч редакције“, који је, судећи по стилу, писао главни уредник, каже се да се „у нашој земљи под руководством науке марксизма-лењинизма, науке Маркса, Енгелса, Лењина, Стаљина, изграђује социјализам“ (Недељковић 1948а: 2). Приметимо да се овде, у стаљинистичком маниру, марксизам-лењинизам поистовећује са науком четири класика – Маркса, Енгелса, Лењина и Стаљина.

У том духу Недељковић је говорио и на својим факултетским предавањима, где је такође истицао важност четвртог класика марксизма-лењинизма. Тако је 1948, на курсу из Историје философије, у предавању насловљеном „Маркс – Енгелс – Лењин“, на крају рекао:

„И сам марксизам-лењинизам самом борбом и развојем теорије, развија се и сам прелазећи две своје епохе, два своја раздобља: марксизам и виши ступањ развоја марксизма – раздобље марксизма-лењинизма, остајући увек филозофија пролетаријата, револуционарна филозофија, руководство револуције и као таква филозофија партије пролетаријата – комунистичке

партије, ударног и руководственог одреда радног човечанства – дело најге-нијалнијих руководилаца партије пролетаријата, Лењина- Стаљина.“ (Недељковић 1948б: 167)

Недељковић је, попут других наших философа, писао философске текстове у којима се величала Стаљинова мисао не само до 1948. него и током ње, упркос сукобу са Информбироом. Током 1948. веровало се да је спор са Стаљином и Коминтерном ствар неспоразума и да ће се он изгладити, тако да нико није желео да истрчава и почиње са критиком совјетског вође. Први текстови у којима се износи критички став о Стаљину објављени су тек наредне 1949. године. Њихово појављивање се поклапа са Другим пленумом ЦК КПЈ, одржаним 28-30. јануара 1949, где је Ђилас указао да бисмо у одбрани од напада Информбироа требало да се ослонимо не само на истину марксизма-лењинизма него и на властиту праксу. Први философски чланак писан у том духу појавио се такође у јануару 1949, а написао га је Душан Недељковић.

Реч је о Недељковићевом новинском чланку „Лењин о општем, специфичном и појединачном“, који је објављен девет дана пре поменуте Ђиласове беседе (в. Недељковић 1949). То не значи да је Недељковић антиципирао потезе идеолошког врха земље, него пре да је са овим био у довољно блиским везама те стога и у временској предности у односу на друге философе. У овом чланку се у првом реду говори о „горостасној“ појави Лењина који дели светску историју на две епохе – експлоатације и поробљености, с једне стране, и изградње социјализма, с друге стране. Ту се понавља Митинова оцена да је Лењин подигао марксизам на виши ступањ, који се стога назива марксизам-лењинизам. Лењин је унео нову светлост која савремену историјску стварност чини транспарентном и јасно оцртава даљи развитак природних и друштвених наука. Ту нову светлост, вели београдски професор, Стаљин је моћно развио и појачао тако да је она марксизму дала „нову стваралачку снагу“. Дакле, овде се још увек Стаљин узима као четврти класик.

У овом чланку, међутим, постоји једна реченица која опрезно сугерише да је Стаљин начинио превид, мада се ту његово име не помиње. То је први пут после рата да неко од наших марксистичких философа проговара о грешкама неког од класика. Њихови ставови су се само наводили, без критичких коментара. У овом случају Стаљинова грешка је везана за дијалектички однос појединачних чињеница и општих закона на примеру револуције у конкретној земљи:

„Тек кад се пође истински од материјалних, појединачних и посебних (специфичних) чињеница, може се увидети да овако конкретно узет извесан општи закон друштвено историског кретања друкчије делује под једним

’условима’ и у једном ’времену и месту’, а друкчије под другим ’условима’ и у другом ’времену и месту’ – и да тек у самим појединачним и специфичним чињеницама сагледана конкретна општа законитост може постати она делотворна, стваралачка марксистичко-лењинистичка принципијелност, оно конкретно руководство којим се предвиђа и мења свет.“ (Недељковић 1949: 1)

Овде се, насупрот стаљинистима који су заговарали једини пут у социјализам, образлаже нужност да свака земља, због специфичних услова, има властити пут, те стога не може да слепо понавља туђи образац, па био то и образац велике Октобарске револуције и изградње СССР-а. Тиме је наговештен критички однос према Стаљину и у философским текстовима, а не само на политичкој равни. Овај пример критике Стаљина из јануара 1949, међутим, наши философи неће следити током читаве те године. Миг да је код нас философска критика Стаљина политички безопасна и пожељна дао је тек Трећи пленум ЦК КПЈ, одржан 29-30. децембра 1949. И, разуме се, одмах од јануара 1950. па надаље појављује се велики број философских чланака наших аутора у којима се критикује совјетска философија и стаљинизам.

Први *дужи* философски чланак код нас у којем се критикује стаљинизам био је „За Лењинову дијалектичку логику“ Душана Недељковића (Недељковић 1950: 1). Текст почиње: „Данас, после Маркса, Енгелса и Лењина...“, чиме се одмах ставља до знања да јануара 1950. Стаљин није више четврти класик марксизма-лењинизма. Али се у даљем тексту на више места ипак појављује његово име. Овде Недељковић оптужује Стаљина да је промовисао формализам у логици, наложивши почетком рата совјетским логичарима да хитно пишу средњошколске уџбенике из формалне логике у којима ће бити обрађени појам, суд, закључак, силогизми и софизми, али се неће говорити о дијалектици. О томе су писали многи, каже Недељковић, а да то нико није демантовао. Ово одвајање логике од дијалектике, које изводе марксисти Информбироа, београдски професор описује као идеалистичко и формалистичко, при чему реч „марксисти“ пише под наводницима сугеришући да су они заправо ревизионистички одступили од аутентичног марксизма. Он каже да се на тај начин емпириокритицистички и неопрагматистички дегенерише дијалектика на чисти метод, при чему се метод своди на догму методолошких црта.

Наведена Недељковићева два чланка су први послератни почеци философске критике стаљинизма код нас. Они су били први проблесци, веома стидљиви весници философске критике стаљинизма која је обележила нашу марксистичку философију педесетих година. Неки су се, при том, зауставили на критици Стаљина, а други су предузели и критику Лењина, Енгелса

па и Маркса. Сâм Недељковић је први код нас начинио и овај други корак, мада у томе није далеко одмакао. У сваком случају, Недељковићу се не може порећи пионирска улога у самим почецима дестаљинизације наше марксистичке философије.

Литература:

- Марић 2014: И. Марић, *Између метафизике и дијалектике. Из међуратне српске философије*, Београд: Отачник.
- Недељковић 1938: Д. Недељковић, *Идеолошки сукоб демократије и фашизма*, Скопље.
- Недељковић 1941а: Д. Недељковић, Стаљин, Ужице: *Борба*, 18. новембра 1941, Ужице, 2.
- Недељковић 1941б: Д. Недељковић, Религија у Совјетском Савезу, Ужице: *Борба*, 20. новембра 1941, Ужице, 2.
- Недељковић 1948а: Д. Недељковић, Реч редакције, Београд: *Зборник Филозофског факултета*, 1/1, Филозофски факултет, Београд, 5-6.
- Недељковић 1948б: Д. Недељковић, *Предавања из историје модерне философије*, Архив САНУ, број 14732, кутија 18, Београд.
- Недељковић 1949: Д. Недељковић, Лењин о општем, специфичном и појединачном, Београд: *Универзитетски весник*, 21. I 1949, Београд, 1.
- Недељковић 1950: Д. Недељковић, За Лењинову дијалектичку логику, Београд: *Универзитетски весник*, 23. I 1950, Београд, 1.
- Хегел 1939: Г. В. Ф. Хегел, *Дијалектика*, Београд: Геца Кон.

Ilija J. Marić

NEDELJKOVIĆ AND STALIN: THE BEGINNINGS OF THE CRITIQUE OF STALINISM IN SERBIAN PHILOSOPHY

Summary

Dušan Nedeljković's leaning towards Marxism had not been noticeable in his writings until 1931, when he wrote an essay to mark the centenary of Hegel's death. That was the time when Leninism was recognised in Soviet philosophy as a higher stage of the development of Marxism, and when Lenin was established as the third classic of Marxism-Leninism, while Stalin was inaugurated as the fourth. In the 1930s, Nedeljković made no references to Stalin, rather only allusions to him. He wrote just one (newspaper) article on Stalin in 1941. However, conforming with Stalinist Marxism, he recognised Stalin as the fourth classic. After the Cominform Resolution in 1948, Nedeljković wrote two articles on Lenin, in which he first started the critique of Stalin in Serbian philosophy.